

ЗАХИСТ СОМАТИЧНИХ ПРАВ ЛЮДИНИ В УКРАЇНСЬКОМУ ТА ЗАРУБІЖНОМУ ЗАКОНОДАВСТВІ

SOMATIC PROTECTION OF HUMAN RIGHTS IN UKRAINIAN AND FOREIGN LEGISLATION

Мар'юк І.І.,

аспірант кафедри цивільно-правових дисциплін
Східноєвропейського національного університету імені Лесі Українки

У статті проаналізовано законодавство України і деяких зарубіжних країн на предмет закріплення соматичних прав людини. Разом із тим в роботі визначено, що в сучасних умовах все більшого акцентування якості життя людина прагне все ширшої свободи індивідуального вибору життєвих стилів і індивідуального самовизначення. Автор акцентує увагу на розкритті змісту поняття «соматичні права».

Ключові слова: соматичні права, права людини, зарубіжний досвід, евтаназія, розвиток.

В статье проанализированы законодательства Украины и некоторых зарубежных стран на предмет закрепления соматических прав человека. Вместе с тем в работе определено, что в современных условиях все большего акцентирования качества жизни человек стремится к свободе индивидуального выбора жизненных стилей и индивидуального самоопределению. Автор акцентирует внимание на раскрытии содержания понятия «соматические права».

Ключевые слова: соматические права, права человека, зарубежный опыт, эвтаназия, развитие.

The article analyzes the legislation of Ukraine and some foreign countries for the physical consolidation of human rights. However, the paper determined that in today's increasingly emphasizing quality of life a person seeks wider freedom of individual choice of life styles and individual self-determination. The author focuses on revealing the meaning of physical law.

Key words: somatic law, human rights, foreign experience, euthanasia, development.

Постановка завдання. Актуальність указаної проблеми зумовлена тим, що у ХХІ ст., завдяки прогресивному розвитку медичних і біологічних знань, з'являється нова група прав людини, які отримали назву «біологічні». Біологічні, або соматичні (від грец. soma – тіло) права стають дедалі частіше об'єктом вивчення юристів, які працюють у галузі міжнародного та конституційного права. Загалом можна констатувати, що соматичні права є особливою категорією. Дослідники навіть виокремлюють їх в окреме – четверте – покоління прав людини [14].

Стан дослідження. Теоретичні, конституційно-правові та галузеві проблеми соматичних прав людини розглядались у працях А.А. Абашидзе, А.І. Ковлера, В.В. Завальнюка, Ю.А. Дмитрієва, О.Е. Старовойтової, М.О. Лаврикає, А.В. Дерипаски, О.С. Капінус, Т.І. Тарахонич, А.М. Цалієва, О.Т. Сланова, О.Р. Шишки, С.Г. Стеценка, І.Я. Сенюти, А.О. Фальковського та ін.

У зарубіжній юридичній науці ця тема представлена більш широко й ґрунтовно в роботах А. Бенхема, Д. Берга, Р. Бонні, Д. Вертса, Т. Гутмана, Р. Дворкіна, П. Кеніґа, Р. Клауса, Р. Коен-Алмагора, А. Ланга, Р. Меркеля.

Мета статті – висвітлення українського та зарубіжного досвіду нормативного закріплення соматичних прав людини.

Виклад основного матеріалу. Взагалі повного зведеного переліку соматичних прав немає як у теорії, так і в офіційних джерелах. Однак можна навести декілька прав, що є найбільш дискусійними. Се-

ред них: право на смерть; право людини відносно її органів; репродуктивні права людини (позитивного характеру – штучне запліднення та негативного характеру – аборт, стерилізація); право на зміну статі; право на клонування як всього організму, так й окремих його органів; право на трансплантацію органів; використання евтаназії тощо [1, с. 300].

На сьогодні як на міжнародно-правовому, так і на регіональному рівні, зокрема на європейському, в рамках Ради Європи та Європейського Союзу існують нормативно-правові обмеження соматичних прав людини [2, с. 300]. У міжнародному праві теоретична розробка соматичних прав людини зазвичай визначається як «захист прав людини у сфері біоетики», «права людини та розвиток біології й медицини» (А.Х. Абашидзе, А.М. Солнцев, А.І. Йориш, С.І. Глушкова) [3, с. 129; 4, с. 371; 5, с. 12].

Зміст соматичних прав зводиться до того, що особа має:

1) «право на смерть як найбільш радикальну категорію соматичних прав людини... реалізація якої в цілому не має сенсу» [6]. Реалізація такого права, наголошує М.О. Лаврик, здійснюється у формі суїциду та евтаназії, що за своєю суттю не має сенсу в його виділенні як права. Із чим і ми погоджуємось, оскільки перша категорія – самогубство, а друга категорія – вбивство, де вони мають загальний припис закону – заборонено. Право на смерть – право, яке не має суто правового характеру, а є більш суб'єктивно оціночним правом, а не об'єктивно оціночним, тобто суб'єктивним правом;

2) «право людини щодо її органів і тканин» [6]. Таке право в більшості випадків виявляється через презумпцію особи на розпорядження своїми органами і тканинами як за життя, так і після смерті – відносно долі свого тіла, через заповідальний відказ чи покладення на спадкоємця інших обов'язків у заповіті. Щодо останнього, то зміст такого права відноситься до фантомних прав, тобто прав, за якими неіснуючий суб'єкт права є носієм певних правомочностей у випадках, встановлених законом. Так, після смерті, відповідно до ч. 4 ст. 289 ЦК України, навіть у фактично померлої особи є право розпоряджатися своїми органами та іншими анатомічними матеріалами тіла науковим, медичним або навчальним закладам. Якщо сказати іншими словами, то існуючий суб'єкт має право в майбутньому, на підставі зафіксованого у встановленому порядку заповідального розпорядження (ст. 1233 ЦК України), розпоряджатися собою в статусі вже об'єкта. Тобто після смерті особа набуває правового режиму особливого об'єкта цивільних прав, і з цього моменту в неіснуючого суб'єкта права на підставі минулих повноважень, які набули чинності з моменту смерті та діють на підставі заповіту, є право розпорядження щодо долі свого тіла. А медичні та інші установи на підставі цих повноважень мають право на законних підставах відділити від тіла органи та інші анатомічні матеріали для цілей, що обумовлені їхньою метою та цікавістю;

3) «сексуальні права людини» [6]. Зазначені права для позитивного права є новими та, як правило, визначаються через призму заборонених сексуальних дій особи чи інших осіб відносно певної особи та через суспільно-моральну оцінку суспільства. Основою суспільно-моральної оцінки суспільства є Закон України «Про захист суспільної моралі» [13];

4) «репродуктивні права людини» [6]. Ці права виявляються через зміст прав особи на материнство (ст. 49 СК України [11]) та батьківство (ст. 50 СК України). Причому зміст такого права має як позитивний характер (право на материнство та батьківство, право на профілактику та лікування безпліддя, право на штучне запліднення, право на донорство та збереження репродуктивних клітин, право на штучне запліднення й імплантацію ембріона, право на використання методу сурогатного материнства), так і негативний характер (штучне переривання вагітності, стерилізація, контрацепція), або зовсім має заборону (клонування людини). Відносно останнього зауважимо, що така заборона продиктована Законом України «Про заборону репродуктивного клонування людини» [10] та відповідно до Додаткового протоколу до Конвенції про захист прав людини та людської гідності щодо застосування біології та медицини, який стосується заборони клонування людей [11], що набув чинності для України в 2006 р. Цікавим є той факт, що особа, яка була клонувана під час народження, набуває таких самих прав, як і особа, народжена в звичайний для нас спосіб. Різниця є лише в обсязі таких прав, тобто прав, які за своєю суттю не властиві в їх природному виникненні відносно цієї особи (наприклад, така особа не набуває

права на батьківське ім'я тощо). Слід зазначити, що дії інших осіб, які клонували особу, хоча і підпадають під кримінальну відповідальність, проте за такою особою все одно резервуються суб'єктивні права, оскільки вона не винна в тому, що народилася на світ у такий спосіб;

5) «право на зміну статі», тобто зміну статі з чоловічої на жіночу та навпаки [6]. Правовою основою реалізації такого права є ст. 51 Основ законодавства України про охорону здоров'я [12]. Фактично підставою для даного права є захворювання транссексуалізму, а юридичною – право на зміну (корекцію) статевої належності. Слід зазначити, що зі зміною статі особа набуває ті права, які властиві лише певній статі, тобто чоловікові чи жінці, інші права або припиняються, або продовжують існувати в залежності від природних властивостей таких прав;

6) «право на вживання наркотиків і психотропних речовин» [6]. За загально-соціальним своїм спрямуванням таке право є забороненим, але межа заборони та дозволу міститься в Законі України «Про наркотичні засоби, психотропні речовини і прекурсори» [7] та в Постанові Кабінету Міністрів України № 770 від 6 травня 2000 р. «Про затвердження переліку наркотичних засобів, психотропних речовин і прекурсорів» [8]. Тобто якщо речовини за своєю суттю є наркотичним чи психотропним засобом, проте вищенаведені нормативно-правові акти нічого про них не кажуть, то такі речовини дозволені законом, а отже, і право на них є, а особа має право на використання такого права. Щодо останнього, то певною мірою казати, що це право в його класичному розумінні, не можна, оскільки ці дії є аморальними для суспільства. Іншою стороною є те, що таке право підпадає під презумпцію «дозволено все, що не заборонено законом». А за своєю природою таке право є більш суб'єктивно-оціночним правом, ніж об'єктивно-оціночним;

7) «право на віртуальне моделювання», в сенсі повного затвердження (дублювання) себе в неметричній формі об'єктивного існування [9, с. 43]. За відсутності самої роботи автора з такого твердження не дуже зрозумілим є положення про «неметричну форму», але, мабуть, це стосується питання клонування особистості. Таке право в законодавстві України практично відсутнє, лише існує як пріоритетний напрямок розвитку держави стосовно штучного інтелекту, що за таких обставин презумується як легальне та охоронюване право, саме як об'єкт авторського права (комп'ютерна програма) та/або об'єкт патентного права (винахід). Останнє можливе лише з поєднанням комп'ютерної програми, в основі якої є складний програмний алгоритм (штучний інтелект).

Зарубіжні юристи останнім часом активно обговорюють проблеми, пов'язані з правовим регулюванням соматичних прав людини. При цьому вченими і практиками розробляються цікаві концепції, конкретні законодавчі акти, приймаються судові рішення, пов'язані із захистом права на охорону життя, здоров'я людей на різних етапах людського життя. Наприклад, у Франції в цьому напрямку бага-

то зроблено Національним конституційним комітетом із питань етики, рекомендації якого, хоча й не мають юридичної сили, але істотно впливають на

судову практику та правотворчість. Зокрема, вони враховані в законах від 29 липня 1994 року про повагу тіла людини і про вилучення й використання

Таблиця

Соматичні права людини в українському законодавстві

№	Право	Законодавче закріплення
1.	право на життя	закріплено ст. 27 Конституції України. Охороняється кримінально-правовими заборонами
2.	право на цілісність особистості (фізичну та психічну цілісність)	непряме закріплення ст. 121 Кримінального кодексу України
3.	права на зовнішність	
3.1.	право на неповторність зовнішнього вигляду	непряме закріплення ст. 121 Кримінального кодексу України
3.2.	право на зміну зовнішнього вигляду	частково врегульоване наказом Міністерства охорони здоров'я СРСР від 28.12.1982 р. «Про заходи по вдосконаленню надання косметологічної допомоги населенню»
4	права на донорство	закріплено ст. ст. 46–47 Основ законодавства про охорону здоров'я, ст. 290 Цивільного кодексу України, Законом України «Про трансплантацію органів та інших анатомічних матеріалів людині»
4.1.	право на трансплантацію тканин та органів від живого донора	закріплено ст. ст. 12–14 Закону України «Про трансплантацію органів та інших анатомічних матеріалів людині»
4.2.	право на трупну трансплантацію	закріплено ст. 16 Закону України «Про трансплантацію органів та інших анатомічних матеріалів людині»
4.3.	презумпція згоди на трупне донорство	відсутня
5.	Сексуальні права людини	Відсутнє пряме закріплення
5.1.	свобода вибору сексуального партнера	відсутнє пряме закріплення. Непрямо закріплено нормами кримінального законодавства, яке карає за злочини проти статеві свободи
5.2.	право на добровільні сексуальні контакти	непряме закріплення шляхом заборони сексуальних домагань та покарання за злочини, що посягають на статеву свободу
5.3.	право на вступ до шлюбу	закріплено ст. 51 Конституції України
5.4.	легальність проституції	відсутня
5.5.	оборот порнографічної продукції	заборонений ст. 2 Закону України «Про захист суспільної моралі» та нормами кримінального законодавства
5.6.	право на вибір сексуальної орієнтації	відсутнє пряме закріплення. Непрямо визнається наявність такого права
6	репродуктивні права людини	
6.1.	право на штучне запліднення	закріплено
6.2.	право на сурогатне материнство	непряме закріплення ст. 48 Основ законодавства про охорону здоров'я та ст. 123 Сімейного кодексу України, ст. 281 Цивільного кодексу України
6.3.	право на штучне переривання вагітності	закріплено ст. 50 Основ законодавства про охорону здоров'я, ст. 281 Цивільного кодексу України
6.4.	право на контрацепцію	відсутнє пряме закріплення. Непрямо визнається наявність такого права
6.5.	право на стерилізацію	закріплено ст. 49 Основ законодавства про охорону здоров'я, ст. 281 Цивільного кодексу України
7.	право на зміну (корекцію) статі	закріплено ст. 51 Основ законодавства про охорону здоров'я
8.	Право на клонування	
8.1.	репродуктивне клонування	заборонено Законом України «Про заборону репродуктивного клонування людини»
8.2.	терапевтичне клонування	Не врегульовано
9.	Право на лікування свого тіла	
9.1.	Права пацієнта	закріплені Основами законодавства про охорону здоров'я
9.2.	медичне вживання наркотичних та психотропних речовин	закріплено підзаконними актами, які регулюють обіг наркотичних речовин
9.3.	вживання наркотичних засобів або психотропних речовин без призначення лікаря	заборонено
10.	Право на розпорядження своїм життям	
10.1.	Право пожертвувати своїм життям	Не закріплено
10.2.	евтаназія	Заборонена ст. 53 Основ законодавства про охорону здоров'я, ст. 281 Цивільного кодексу України

частин і продуктів людського організму, відтворених потім в приписах Кодексу про суспільне здоров'я, а також кримінальному та цивільному кодексам. Наводячи окремі приклади, можна назвати: право на повагу інтимного життя (Конституція Андори), право дитини на повагу сексуальної недоторканності (Конституція Бельгії), право одружуватися й засновувати сім'ю (Конституція Боснії і Герцеговини), право на вільне прийняття рішення про народження дитини (Конституція Македонії). Однак слід зазначити, що жодна з нині діючих конституцій не містить право на зміну статі, право на смерть.

Щодо стану закріплення соматичних прав в українському законодавстві, то в якості показників позитивних зрушень в українському законодавстві слід навести Закон України «Про заборону репродуктивного клонування людини» та Закон України «Про трансплантацію органів та інших анатомічних матеріалів людині». Також такі права, як право на штучне

переривання вагітності, право на стерилізацію, права на донорство, право на життя, право на цілісність особистості закріплені Конституцією, Цивільним та Кримінальним кодексами [15, с. 24].

У нижченаведеній таблиці показано стан закріплення соматичних прав в українському законодавстві.

Висновки. Отже, соматичні права здебільшого є особистим немайновим правом особи, яке направлено на охорону та реалізацію права особи на будь-які дії зі своїм тілом, але ті дії, які не заборонені законом. Інші права, що складають зміст соматичних прав, за своєю природою не мають суто правового характеру, а є більш суб'єктивно-оціночним правом, а не об'єктивно-оціночним, тобто суб'єктивним правом фізичної особи. Із цього випливає, що у праві відзначилась ситуація, де певні особисті немайнові права фізичної особи необхідно було виділити в групу соматичних за характером тілесних домагань зі сторони власника таких прав.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ:

1. Мушак Н.Б. Концептуальні підходи до класифікації прав людини в умовах глобалізаційних процесів / Н.Б. Мушак // Часопис Київського університету права. – 2011. – № 2. – С. 298–301.
2. Дубовик О.Л. Законодательство ФРГ о трансплантации органов и тканей / О.Л. Дубовик, О.Л. Глушкова // Журнал российского права. – 1998. – № 10/11. – С. 206–212.
3. Абашидзе А.Х. Нюрнбергский кодекс и дальнейшее международно-правовое регулирование вопросов биоптики / А.Х. Абашидзе, А.М. Солнцев // Российский ежегодник международного права. – 2006. – СПб., 2007. – С. 122–133.
4. Дубовик О.Л. Законодательство ФРГ о трансплантации органов и тканей / О.Л. Дубовик, О.Л. Глушкова // Журнал российского права. – 1998. – № 10/11. – С. 206–212.
5. Интернет-библиотека конституций Романа Пашкова. «Конституции государств (стран) мира» [Электронный ресурс]. – Режим доступа : <http://worldconstitutions.ru/>.
6. Лаврик М.А. К теории соматических прав человека Веб-сайт дирекции портала «Юридическая Россия» / М.А. Лаврик [Электронный ресурс]. – Режим доступа : <http://www.law.edu.ru/doc/document.asp?docID=1229707>.
7. Про наркотичні засоби, психотропні речовини і прекурсори : Закон України М 60/95-ВР від 15 лют. 1995 р. // Нормативно-правові документи сайту НАУ [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://zakon.nau.ua/doc/?uid=1086.56.5&nobreak=1>.
8. Про затвердження переліку наркотичних засобів, психотропних речовин і прекурсорів : постанова Кабінету Міністрів України М 770 від 6 трав. 2000 р. // Нормативно-правові документи сайту НАУ [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://zakon.nau.ua/doc/?code=770-2000-%EF>.
9. Крусс В.И. Личностные («соматические») права человека в конституционном и философско-правовом измерении: к постановке проблемы / В.И. Крусс // Государство и право. – 2000. – № 10. – С. 43–50.
10. Про заборону репродуктивного клонування людини : Закон України М 2231-IV від 14 груд. 2004 р. // Нормативно-правові документи сайту НАУ [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://zakon.nau.ua/doc/?code=2231-15>.
11. Додатковий протокол до Конвенції про захист прав і гідності людини щодо застосування досягнень біології та медицини, стосовно заборони клонування людських істот (ETS N 168). Міжнародний документ Ради Європи від 12.01.1998 М 168 // Офіційний сайт Верховної Ради України [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://zakon.rada.gov.ua/cgi-bin/laws/main.cgi?nreg=994_526.
12. Основи законодавства України про охорону здоров'я : Закон України М 2801-XII від 19 листоп. 1992 р. // Нормативно-правові документи сайту НАУ [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://zakon.nau.ua/doc/?uid=1085.165.28&nobreak=1>.
13. Про захист суспільної моралі : Закон України № 1296-IV від 20 листоп. 2003 р. // Нормативно-правові документи сайту НАУ [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://zakon.nau.ua/doc/?uid=1088.356.2&nobreak=1>.
14. Мушак Н.Б. Концептуальні підходи до класифікації прав людини в умовах глобалізаційних процесів / Н.Б. Мушак // Часопис Київського університету права. – 2011. – [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://kul.kiev.ua/images/chasop/2011_2/298.
15. Интернет-библиотека конституций Романа Пашкова. «Конституции государств (стран) мира» [Электронный ресурс]. – Режим доступа : <http://worldconstitutions.ru/>.